

en zij geen zicht (meer) had op de machtspolitieke verhoudingen. Blijkens haar correspondentie werd zij door verschillende personen nog wel op de hoogte gehouden van de politieke ontwikkelingen, zodat kan worden aangenomen dat zij daar nog wel in was geïnteresseerd. In 1765 overleed Marie Louise. In een kort afsluitend hoofdstuk wordt een beschrijving van haar uitvaart gegeven. Op de vraag waarom Marie Louise zo geliefd was, geeft Jagtenberg, anders dan een verwijzing naar haar karaktereigenschappen, uiteindelijk geen duidelijk antwoord. Hij besluit met de weinig verrassende conclusie dat Marie Louise een kind was van haar tijd, dat de ambitie noch de capaciteiten had om met overtuiging de touwtjes in handen te nemen. Hoewel haar positie niet zonder belang was en zij die naar beste kunnen heeft trachten te volbrengen, moet worden geconstateerd dat haar inbreng inhoudelijk van weinig belang was. Nu Marie Louise zich voorts evenmin heeft onderscheiden op andere terreinen, bijvoorbeeld op het terrein van kunst en cultuur, kan de lezer zich niet aan het gevoel onttrekken dat zij zoveel aandacht als Jagtenberg haar geeft, eigenlijk niet 'waard' is.

Simone Wijna

D. van den Bergh, *De leiding van des Heeren liefde met Dina van den Bergh (Amsterdam 1725-New Brunswick 1807). Aantekeningen, dagboek en brieven*, J. H. van de Bank, ed. (Houten: Den Hertog, 1994, 228 blz., f52,50, ISBN 90 331 1055 5).

Dina van den Bergh was de dochter van een welgestelde Amsterdamse koopman. Een vroom meisje, dat reeds als 17-jarige 'een tedere lust (vond) om voorde Heere op aarde iets te mogen doen en ... om iets tot stand te mogen brengen tot uitbreiding van Christus' Koninkrijk'. Maar zij was ziekelijk: twee jaar lang was zij bedlegerig en verlamd, en ook op 22-jarige leeftijd herhaalde zich dat enige tijd—in beide gevallen wist zij zich door de Heere als door een wonder genezen. In 1750 trouwde zij met een proponent, Johannes Frelinghuy sen (zoon en opvolger van de befaamde gereformeerde piëtistische theoloog Theodorus Jacobus Frelinghuysen uit New Jersey) en reisde met hem naar Noord-Amerika. Daar zijn haar geschriften bewaard gebleven (en voor een deel ook in vertaling uitgegeven).

De bewaarde geschriften van Dina van den Bergh bestaan uit dagboekfragmenten, aantekeningen en brieven. Over haar uiterlijke omstandigheden en dagelijks leven vertellen ze weinig. Zij geven verslagen van kerkgang, godsdienstige gesprekken en bijeenkomsten met eensgezinden; haar geestelijke en lichamelijke situatie. Haar dagboeken betroffen 'de leiding des Heeren liefde' met haar, haar aantekeningen 'hoe mijn gemoed door verborgen lering is geprepareerd en daarna door de Heere overgebogen tot een huwelijksverbintenis met de Eerwaarde Heer Joh. Frielinghuisen'. De geschiedenis dus van een zeer persoonlijke religieuze beleving en ontwikkeling, een soort intieme zelforitdekkingsreis ook.

Dina van den Bergh en haar geschriften bieden een directe kennismaking met een jonge achttiende-eeuwse vrouw en haar piëtistische milieu. Haar bijbelkennis is indrukwekkend, zij kende het psalmboek (van Datheen) uit het hoofd, Lodensteyn en een in die jaren zeer geliefd geestelijk liedboek. Zij vertelde van godsdienstige ervaringen, in eenzaamheid beleefd maar ook in gezelschap van andere vromen; zij deed verslag van kerkgang, van aangehoorde preken en van pastorale gesprekken met geliefde dominees. Dat alles leert iets over de situatie van kerk en vroomheid in gereformeerd Nederland omstreeks 1750.

De kring van Dina van den Bergh was die van de Nadere Reformatie, die der vromen en der fijnen. De mentaliteit en vroomheid van die kring stempelde haar vrijwel volledig: haar persoonlijkheid, haar diepste gedachten en intiemste gevoelens. Dina schreef bovendien in de

achttiende-eeuwse tale Kanaans, vol bijbelse woorden en citaten en piëtistische uitdrukkingen. Dat alles maakt het voor hedendaagse lezers zeer moeilijk te lezen en te interpreteren, naar een enkel voorbeeld leert. In 1747, hersteld van ziekte — de geconsulteerde hoogleraar-medicus moest bekennen dat het een wonderwerk van God moest zijn — bleef haar hoofd zwak, 'maar mijn Vader is goed en wijs en weet wat een trotse en eigenlievende worm ik ben. Ik lag zoveel bewaring in die weg, het leerde mij zo afhankelijk bezig te zijn en het bewaarde mij zo voor vooruitlopen'. Het lijkt verantwoord te concluderen, dat de 22-jarige achttiende-eeuwse schone, niet vrij van zelfbewustzijn en ontevreden met haar weinig betekenende leventje, ongeduldig vastliep tegen haar gezondheid: het tegenovergestelde aan geduldige onderwerping aan Gods leiding (dat typerende 'vooruitlopen' bekende zij vaker!). Tegen deze psychologiserende interpretatie is echter in te brengen, dat de schrijfster een in haar kring alom aangehangen mensbeeld en daar voorgeschreven vroomheid in hun groepsterminologie herhaalde (en kennelijk ook nog achteraf, wist hoe het met haar leven is gegaan). Hoe persoonlijk en intiem ook, de dagboeken, aantekeningen en brieven weerspiegelden vermoedelijk meer een vorm van achttiende-eeuwse vroomheid dan een achttiende-eeuwse vrome. Waren haar dagboeken en aantekeningen misschien meer voorbeelden van devotionele literatuur dan egodocumenten? Of brengt zo'n scheiding van literatuur en individuele notitie, van gemeenschappelijke en persoonlijke opvattingen juist geen beter inzicht in de achttiende-eeuwse vroomheid?

De uitgave van de teksten van Dina van den Bergh brengt dus, ondanks de gemaakte opmerkingen, een relatief directe en persoonlijke kennismaking met het achttiende-eeuwse gereformeerde piëtisme. Een nuttige aanvulling dus op alle prekenbundels, stichtelijke overwegingen en dito levensverhalen die overwegend de toegang tot die kring leveren. De bewerking is ietwat tweeslachtig: aan de ene kant een kerkhistorische bijdrage, anderzijds een uitgave van een devotionele tekst gericht op geestverwante liefhebbers. De inleiding is dan ook van binnenuit geschreven, gaat uit van het devotionele en boventijdelijke karakter van de teksten zonder verdere interpretaties of probleemstellingen, zij geeft slechts enkele feitelijke achtergronden over de schrijfster, haar geschriften en haar omgeving. De annotatie is sober, voornamelijk het thuisbrengen van bijbelcitaten en psalmaanhalingen; een register ontbreekt.

G. J. Schutte

R. O. Beeldsnijder, *'Om werk van jullie te hebben'. Planlageslaven in Suriname, 1730-1750* (Dissertatie Leiden 1994, Bronnen voor de studie van Afro-Suriname XVI; Utrecht: Vakgroep culturele antropologie, Universiteit Utrecht, 1994, 351 blz., f35,-, ISBN 90 393 0923 X).

Deze dissertatie is de weerslag van de lange zoektocht door bibliotheken en archieven van Beeldsnijder naar het leven en werken van de plantageslaven in de eerste helft van de achttiende eeuw. Hij heeft een periode van twintig jaar, 1730-1750, gekozen omdat in die tijd de plantage-economie zich had gestabiliseerd en er voldoende bronnen aanwezig waren. De auteur wilde het 'leven van de Surinaamse plantageslaven en hun houding tegenover het plantagesysteem van binnen uit' beschrijven. Dit is geen eenvoudige opgave omdat de meeste bronnen hierover weinig uitsluitsel bieden. Beeldsnijder heeft daarom materiaal dat nog niet systematisch was geëxploreerd, zoals slavenlijsten uit inventarissen, processtukken en ander overheidsarchieven onderzocht. Een ander probleem is natuurlijk dat er geen gemiddelde slaaf heeft bestaan.

Een belangrijke vraag in de studie van de slavernij in het Caraïbisch gebied is waarom daar in tegenstelling tot de slavenbevolking in Noord-Amerika, nooit sprake is geweest van een